

Список використаних джерел

1. Краткий педагогический словарь пропагандиста. – М. : Политиздат, 1988. – 368 с.
2. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.
3. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць / за ред. Л.Л. Товажнянського та О.Г. Романовського. – Вип. 3. – Харків: НТУ “ХП”, 2002. – С. 5.
4. Романовський О.Г. Підготовка майбутніх інженерів до управлінської діяльності: Монографія. – Харків: Основа, 2001. – 312 с.
5. Спиркин А.Г. О творческой силе человеческого разума: Послесловие // Гиргинов Г. Наука и творчество: пер. с болг. – М. : Прогресс, 1979. – 365 с.
6. Творча особистість у системі неперервної професійної освіти: Матеріали Міжнародної наукової конференції 16-17 травня 2000 року. / За редакцією С.О. Сисоевої і О.Г. Романовського. – Харків: ХДПУ, 2000. – 436 с.
7. Товажнянський Л.Л., Романовський О.Г., Пономарьов О.С. Формування і реалізація концепції підготовки національної гуманітарно-технічної еліти в Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут”: Навч. посіб. – Харків : НТУ “ХП”, 2002. – 160 с.
8. Цапок В.А. Творчество: Философский аспект проблемы. – Кишинёв, 1989. – 152 с.

The article is devoted to the problem of forming student's individually-psychological features and abilities. The various approaches in the definition of «creative students' self-development» category are analyzed and the accent is put on the criteria of this process efficiency.

Key words: *self-realization, a creative person, creative approach, creative self-development.*

УДК 378.14

Комишан А. І., Хударковський К. І.*

ЗАПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ОСНОВІ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті проведений аналіз сутності нової парадигми вищої освіти, кваліфікаційного та компетентнісного підходів до вищої освіти, системи компетенцій майбутнього фахівця як основи побудови перспективної системи вищої освіти та запропонований методологічний механізм щодо реалізації компетентнісного підходу на основі визначення змісту підготовки майбутніх фахівців.

Ключові слова: *компетенція, компетентність, система вищої освіти, стандарти вищої освіти, модель формування компетентнісного підходу.*

В умовах постійної зміни соціально-політичних, економічних і моральних орієнтирів сучасного світу, як визначив Міністр освіти і науки, молоді та спорту України Д. Табачник [2], найважливішим фактором динамічного розвитку суспільства є забезпечення високого рівня освіти.

Освіта поступово починає усвідомлюватися суспільством як найважливіший фактор технологічного й соціально-економічного розвитку, а необхідність використання вищої освіти як каталізатору розвитку всієї системи освіти стає очевидною. Саме тому протягом останніх років в багатьох країнах проблемі освіти приділяють усе більшу увагу – вона широко обговорюється не лише в середовищі вчених і педагогів, але й у сферах політики, бізнесу, безпеки.

* © *Комишан А. І., Хударковський К. І., 2013*

У наш час у зарубіжній і вітчизняній педагогічній науці [1; 3; 4; 7-9 та ін.] активно розробляється нова парадигма вищої освіти, яка орієнтується на освіту, що базується на компетенціях: *competence-based education* – СВЕ. Даний напрям визначає перехід від парадигми вищої освіти ЗУН (знання, уміння, навички) до парадигми СВЕ, тобто до компетентнісного підходу до вищої освіти, ключовим поняттям якого є компетенція / компетентність. В основу цього процесу покладена підтверджена практикою аксіома – якість вищої освіти не зводиться до суми часткових якостей, що свідчать про рівень освіченості студента з різних навчальних дисциплін та інших навчальних заходів, передбачених навчальним планом, а, перш за все, ступенем готовності випускника до майбутньої професійної діяльності.

Компетентнісний підхід у підготовці фахівців з вищою освітою передбачає визнання цінності і самодостатності вищої освіти, відображення результатів навчання у формі компетенцій, зіставність вимог до кваліфікацій у рамках Європейського простору через систему компетенцій. Компетентність майбутніх фахівців з вищою освітою сьогодні розглядається як результат і продукт діяльності вищої школи, як конкурентоспроможний товар на ринку праці, і, відповідно, репутація вищого навчального закладу.

Компетенція, як педагогічна категорія – це загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях та здібностях, набутих завдяки навчанням. Отже, компетенція зводиться не тільки до знань, умінь та навичок, а й належить до сфери якостей особистості майбутнього фахівця.

Ці положення визначено і в Законі України “Про вищу освіту”, і в Комплексі нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти [5], у яких сформульовано, що “якість вищої освіти – сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства”.

Більшість науковців обґрунтовано вважають, що освітня галузь повинна бути зорієнтована не тільки на підвищення рівня освіти людей, але й на формування нового типу інтелекту, пристосованого до швидкоплинних економічних, технологічних, соціальних та інформаційних реалій навколишнього світу. У найближчому майбутньому освіта повинна стати безперервним процесом, що буде тривати протягом всього життя людини. За таких умов людина зможе адаптуватися до технологічних інновацій, опановувати нові знання та напрями професійної діяльності.

Парадигма ЗУН (кваліфікаційний підхід) – парадигма результатів освіти вміщує теоретичне обґрунтування і визначення: номенклатури (назви, терміни, категорії, поняття, які використовуються у педагогічній науці і практиці), переліку необхідних знань, умінь, навичок і методик їх формування у тих, хто навчається, методів і засобів оцінювання результатів навчальної діяльності тих, хто навчається.

Аналіз відомих праць [1; 3; 4; 7-9 та ін.] свідчить про те, що зміна парадигми вищої освіти на основі компетентнісного підходу має на меті перенесення акцентів на кінцевий якісний результат навчального процесу. Таким результатом має стати компетентність випускника ВНЗ, здатність успішно виконувати професійні обов’язки на конкретній посаді. Повною мірою свою компетентність випускник ВНЗ може продемонструвати лише у практичній діяльності.

Парадигма освіти ЗУН реалізується у традиційній системі навчання, яка орієнтована на засвоєння тими, хто навчається, предметних, рознесених по багатьом навчальним дисциплінам, знань, умінь і навичок, чим радикально відрізняється від парадигми СВЕ. Тому багато важливих соціальних складових якостей фахівця, здатного успішно працювати, практично не пов’язані із засвоєнням цих предметних знань, умінь і навичок. До таких соціальних складових сучасного фахівця, наприклад, відносяться: вміння адаптуватися до нових ситуацій, самостійно визначати актуальні проблеми і вирішувати їх, працювати у колективі, відповідати за результати своєї діяльності; мати волю до досягнення успіху у своїй діяльності; вчитися

самостійно здобувати інформацію, необхідну для професійної діяльності і соціального життя; мати високі моральні якості та ін.

Визначення поняття “компетенція” [1; 3; 8; 9 та ін.] свідчить, що вона складається з:

- гносеологічного компонента, що характеризує знання того, хто навчається, як основу компетенції;
- функціонального компонента, що характеризує уміння того, хто навчається, виконувати відповідні дії (функції, завдання);
- ціннісно-етичного компонента, що визначається професійно-важливими якостями військового фахівця і характеризує його ставлення до здійснення його військово-професійної діяльності.

Перші два компоненти складають потенціал компетенції, а третій, у більшості, визначає ступінь його реалізації у професійній діяльності. При цьому вимоги до знань і умінь можуть розглядатися як цілі нормативні, досягнення яких для студентів є обов’язковими, а ступінь розвитку професійно-важливих якостей як мета регулятивна і направляюча, як бажаний результат діяльності вищого навчального закладу.

Узагальнюючи наукові праці педагогів і психологів [1; 3; 4; 7-9 та ін.] щодо визначення актуальних видів компетенцій та їх змісту, можна зробити висновок, що вони зводяться до таких положень:

- людина – суб’єкт спілкування, пізнання і праці;
- людина проявляє себе у системі ставлення до суспільства, інших людей до себе, до праці;
- компетентність людини має вектор розвитку, що постійно розширюється;
- професіоналізм включає компетентності.

Метою статті є дослідження проблеми запровадження компетентнісного підходу до системи вищої освіти через визначення змісту підготовки та діагностики компетентності фахівців.

Перспективна система вищої освіти повинна забезпечити реалізацію нової освітньої концепції, фундаменталізацію та інформатизацію освіти, її випереджальний розвиток, становлення компетентності, ерудиції, творчих начал і культури особистості. Вона повинна створюватися на основі поєднання новітніх природничо-наукових і гуманітарних знань, і її пріоритетним завданням повинно бути формування в людей таких якостей, які дозволять їм успішно адаптуватися в умовах конкуренції сучасного ринку праці. До таких якостей можна віднести: системне наукове мислення, цілісність уявлень про наукову картину навколишнього світу; творчу активність, уміння самостійно приймати відповідальні рішення в критичних і стресових ситуаціях; високу інформаційну культуру, формування інформаційного стилю життя й професійної діяльності; екологічну культуру; високу моральність і толерантність.

Завдання фундаментальної освіти полягає в забезпеченні оптимальних умов для виховання гнучкого та багатогранного наукового мислення, різних способів сприйняття дійсності, у створенні внутрішньої потреби до самоосвіти та саморозвитку протягом всього життя, а пріоритетом повинно бути не набуття лише прагматичних, вузькоспеціалізованих знань, але й отримання методологічно важливих, інваріантних знань, які забезпечуватимуть цілісне сприйняття обрису довколишнього середовища, високий інтелектуальний рівень особистості та можливість адаптації до соціально-економічних та технологічних умов, що швидко змінюються.

Фундаментальна освіта, як інструмент досягнення професійної компетентності, зорієнтована на досягнення глибинних, сутнісних зв’язків між різноманітними процесами навколишнього світу. Вона орієнтована на широкі напрямки наукового знання (природничо-наукові, технічні, гуманітарні), які охоплюють значну сукупність близьких галузей знань. Фундаменталізація освіти може досягатися різними способами, одним із яких є зміна змісту й методології навчального процесу, при якому акцент робиться на вивченні фундаментальних законів природи й суспільства. При цьому створюються принципово нові навчальні курси, орієнтовані на формування цілісних уявлень про наукову картину світу й здатність виходити на системний рівень його пізнання.

Таким чином, фундаменталізація освіти є основою для запровадження перспективної системи вищої освіти, яка повинна спиратися на чотири основних принципи: вчитися жити; вчитися пізнавати; вчитися працювати; вчитися співіснувати.

Реалізація принципів перспективної системи вищої освіти можлива через створення науково обґрунтованої системи компетенцій майбутнього фахівця. У багатьох наукових публікаціях пропонується система компетенцій, яка розділяється за п'ятьма сферами:

- компетенції, компетентність у сфері самостійної пізнавальної діяльності, які базуються на засвоєнні способів отримання знань з різних джерел інформації, у тому числі, поза-шкільних;
- компетенції, компетентність у сфері цивільно-суспільної діяльності (виконання ролей громадянина, виборця, споживача);
- компетенції, компетентність у сфері соціально-трудової діяльності (в тому числі, вміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати власні професійні можливості, орієнтуватися у нормах і етиці взаємовідношень, навички самоорганізації);
- компетенції, компетентність у побутовій сфері (включаючи аспекти власного здоров'я, сімейного побуту та ін.);
- компетенції, компетентність у сфері культурно-дозвільної діяльності (включаючи вибір шляхів і способів використання вільного часу, які культурно й духовно збагачують особистість).

У своїй роботі [3] І. Зімняя пропонує усі компетенції об'єднати у три групи.

Перша група компетенцій включає компетенції, що відносяться власне до людини як особистості, суб'єкта діяльності і спілкування:

- компетенції здоров'язбереження: знання й дотримання норм здорового способу життя, знання безпеки паління, алкоголізму, наркоманії, знання й дотримання правил особистої гігієни, фізична культура людини, свобода і відповідальність вибору способу життя;
- компетенції ціннісно-сміслової орієнтації: цінності буття, життя, цінності культури (живопис, література, мистецтво, музика), науки, виробництва, історії цивілізації, власної країни, релігії;
- компетенції інтеграції: структурування знань, ситуативно-адекватна актуалізація знань, поширення, приріст накопичених знань;
- компетенції громадянськості: знання й дотримання прав та обов'язків громадянина, свобода і відповідальність, упевненість у собі, власна гідність, громадянський обов'язок; знання й гордість за символи держави (герб, прапор, гімн);
- компетенції самовдосконалення, саморегулювання, саморозвитку, особистісної й предметної рефлексії; смисл життя; професійний розвиток; мовний і мовленнєвий розвиток; оволодіння культурою рідної мови; володіння іноземною мовою.

Друга група компетенцій об'єднує компетенції, що відносяться до соціальної взаємодії людини і соціальної сфери:

- компетенції соціальної взаємодії із суспільством, спільністю, колективом, сім'єю, друзями, партнерами, конфлікти та їх погашення, співробітництво, толерантність, повага і сприйняття іншого (раса, національність, релігія, статус, роль, стать), соціальна мобільність;
- компетенції у спілкуванні: усному, письмовому, діалог, монолог, сприйняття тексту; знання й дотримання традицій, ритуалу, етикету; клас-культурне спілкування; ділове листування; діловодство; бізнес-мова; іншомовне спілкування, комунікативні завдання, рівні впливу на реципієнта.

Третю групу компетенцій складають компетенції, що відносяться до діяльності людини:

- компетенції пізнавальної діяльності: постановка й вирішення пізнавальних завдань, нестандартні рішення, проблемні ситуації – їх створення і вирішення, продуктивне і репродуктивне пізнання, дослідження, інтелектуальна діяльність;

- компетенції діяльності: гра, навчання, праця, засоби і способи діяльності, планування, конструювання, моделювання, прогнозування, дослідницька діяльність, орієнтація у різних видах діяльності;
- компетенції інформаційних технологій: приймання, переробка, видача інформації, перетворення інформації (читання, конспектування), масмедійні, мультимедійні технології, комп'ютерна грамотність, володіння Інтернет-технологією.

В Комплексі нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти [5] визначено чотири групи компетенцій: *компетенції соціально-особистісні; загальнонаукові компетенції; інструментальні компетенції; професійні компетенції (загально-професійні та спеціалізовано-професійні)*.

Соціально-особистісні компетенції відносяться до більшості галузей знань і спеціальностей підготовки фахівців у ВНЗ. Відповідно до зазначеного вище документа до них належать: розуміння та сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей і відносно природи; розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя; здатність учитися; здатність до критики й самокритики; креативність, здатність до системного мислення; адаптивність і комунікабельність; наполегливість у досягненні мети; турбота про якість виконуваної роботи; толерантність; екологічна грамотність. Такий поділ компетенцій на групи повністю співпадає з рекомендаціями Комісії європейських спільнот щодо складових компетенцій фахівця.

Враховуючи вище зазначене, процес формування компетенцій в узагальненому вигляді може бути представлений моделлю (рис. 1).

Виходячи з наведених вище компетенцій, можна перейти до визначення компетентності фахівця, розуміючи під компетентністю якість фахівця, який має вищу освіту певного ступеня (бакалавр, магістр), що виражається в готовності (здатності) на її основі до успішної (продуктивної, ефективної) діяльності з урахуванням її соціальної значущості і соціальних ризиків, які можуть бути з нею пов'язані. Під компетентністю випускника вищого навчального закладу розуміємо інтегральну характеристику особистості фахівця, що відображає рівень необхідних знань, вмінь, навичок, професійно важливих якостей, достатніх для виконання ним посадових обов'язків, а також рівень знань і умінь, необхідних для професійного зростання, зміни профілю роботи, а також інноваційної діяльності.

Компетентного фахівця відрізняє властивість серед багатьох рішень обирати оптимальне, аргументовано спростовувати хибні рішення, піддавати сумніву ефектні, але неефективні рішення, тобто мати критичне мислення. Компетентність передбачає також постійне оновлення знань, володіння новою інформацією для успішного вирішення професійних завдань у визначений час та у певних умовах. Професіонал повинен не тільки розуміти сутність проблеми, але й вміти вирішити її практично. Причому у залежності від конкретної ситуації фахівець може застосувати той чи інший метод, який найбільш придатний до даних умов.

Якість особистості випускника вищого навчального закладу – цілісна сукупність характеристик особистості, що визначає зміст соціально значущих і професійно-важливих властивостей особи, яка закінчує вищий навчальний заклад і проявляється у вигляді рівня сформованості системи компетенцій, передбачених освітньо-кваліфікаційною характеристикою.

Виходячи з вимог Комплексу [5], освітньо-кваліфікаційна характеристика фахівця має розроблятися у наступній послідовності (рис. 2).

На основі виробничих функцій фахівців визначаються типові завдання діяльності по кожній із них. Виходячи з аналізу типових завдань діяльності фахівця, визначаються вміння, що необхідні для виконання цих завдань. По кожному типовому завданню діяльності, виходячи зі змісту вмінь, формулюються відповідні компетенції.

Компетенції, що сформульовані в освітньо-кваліфікаційній характеристиці, становлять основу розробки освітньо-професійної програми підготовки, а значить, і основу розробки робочих програм всіх навчальних дисциплін та інших навчальних заходів. На основі компетенцій та умінь, що формуються, визначаються відповідні змістовні модулі, які поєднуються в блоки змістовних модулів.

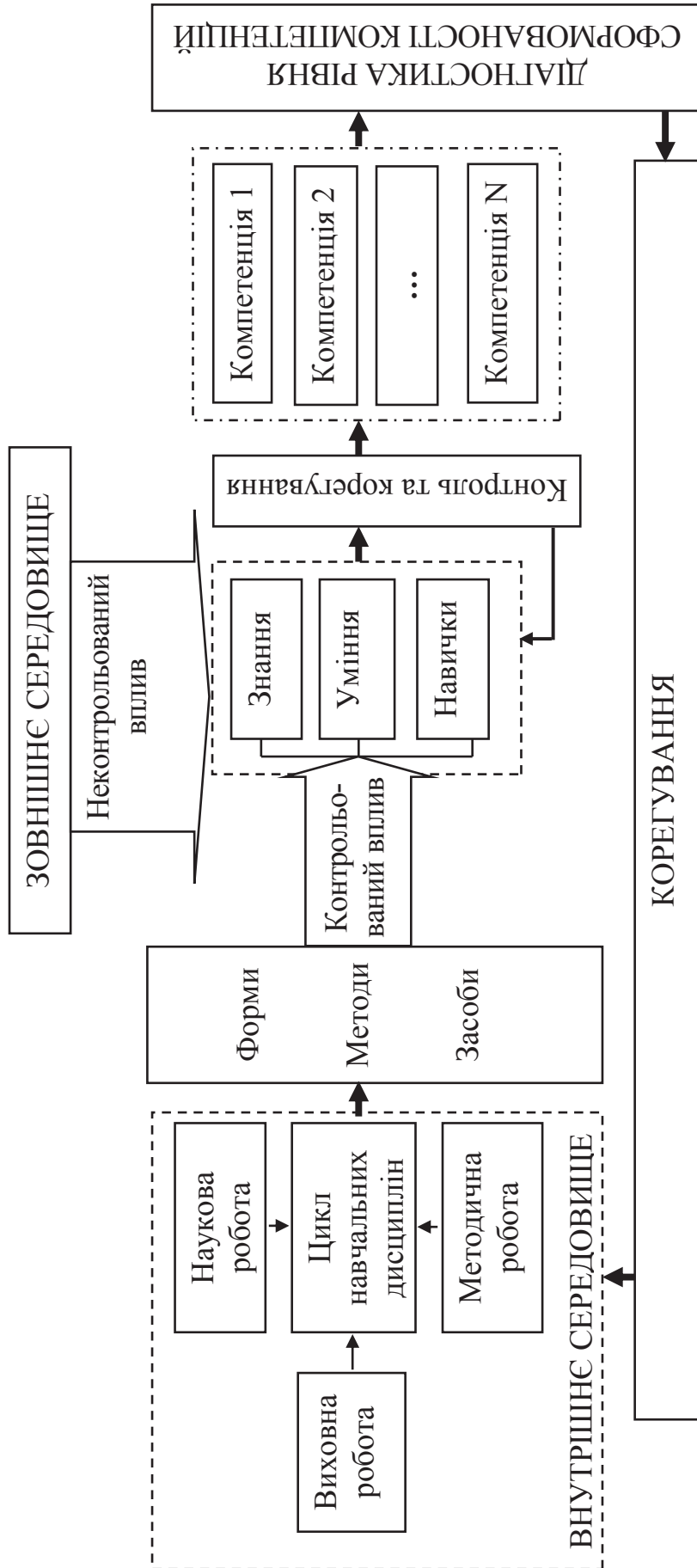

Рис 1. Узагальнена модель процесу формування компетенцій фахівця

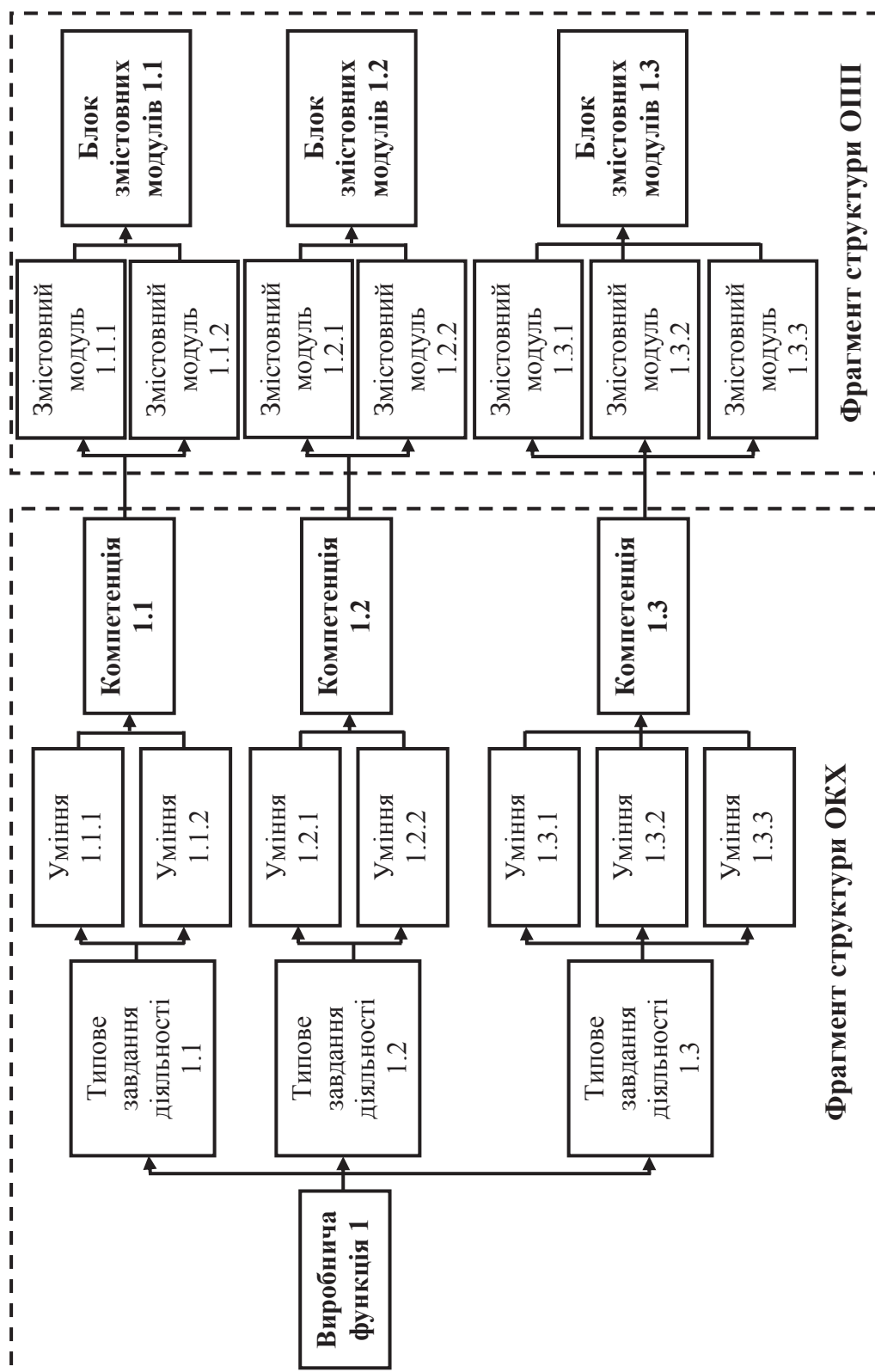

Рис. 2. Фрагменти структури освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми

Використання компетентнісного підходу до визначення змісту підготовки фахівців та системи кредитів ECTS згідно з принципами Болонського процесу забезпечить створення якісно нових стандартів вищої освіти і дозволить розширити поле майбутньої професійної діяльності випускника ВНЗ.

Модель процесу формування компетенцій фахівця сприятиме визначенню більш конкретних вимог до знань, умінь, навичок та якостей випускника ВНЗ, що дозволить більш точно та обґрунтовано, на міждисциплінарній основі виділяти модулі в освітній програмі підготовки фахівців та порівнювати освітні програми за модулями, а не за набором дисциплін.

Використання компетентнісного підходу для опису результатів освітнього процесу забезпечить порівнянність дипломів і ступенів у світлі Болонського процесу, і, безумовно, розширить можливості працевлаштування випускників вищих навчальних закладів в Європі.

Сьогодні в Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України проводиться робота над формуванням вимог та рекомендацій щодо структури та змісту нових стандартів вищої освіти, які повинні бути сформовані на основі компетентнісного підходу до визначення змісту підготовки та системи кредитів ECTS згідно з принципами Болонського процесу. Мова іде не про повну заміну існуючого змісту освіти, а про зміщення акцентів в оцінці значущості його результатів.

Перехід до компетентнісного підходу у підготовці фахівців з вищою освітою потребує істотних змін у системі їх підготовки у ВНЗ. На думку авторів статті, зміни відбуватимуться у:

- цінностях, цілях та результатах навчання і виховання (від засвоєння знань, умінь та навичок – до формування базових компетенцій фахівця);
- змісті навчання (від по предметної абстрактної теоретичної інформації, мало пов'язаної із практикою – до формування компетенцій, необхідних для виконання службових обов'язків на системній основі);
- педагогічній діяльності науково-педагогічного працівника (від монологічного викладання навчального матеріалу – до педагогіки творчого співробітництва і діалогу викладача і студента);
- навчальній діяльності студента (від репродуктивної діяльності, пасивного запам'ятовування навчальної інформації – до творчої діяльності);
- технологічному забезпеченні навчального процесу (від традиційних методів – до інноваційних педагогічних технологій, які реалізують принципи сумісної діяльності викладача і того, хто навчається, єдності пізнавальної, дослідної і майбутньої професійної діяльності) тощо.

Список використаних джерел

1. Вербицкий А.А. Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования // Высшее образование в России. – 2010. – № 5. – С. 32-37.
2. Доповідь Міністра освіти і науки, молоді та спорту України Д. Табачника на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України (22.04.2010 р., м. Харків) [Електронний ресурс] – Режим доступу до доповіді <http://www.mon.gov.ua/ministry/head/tabachnyk/dopovid/>.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34 – 42.
4. Комишан А.І., Хударковський К.І., Челпанов О.С. Діагностика освітньої діяльності студентів на основі рейтингового підходу: теорія, методологія, практика. Монографія. – Харків : Новий колегіум, 2011. – 297 с.
5. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти // Наказ Міністерства освіти України від 31.07.1998 р. № 285 зі змінами та доповненнями, що введені розпорядженням Міністерства освіти і науки України від 05.03.2001 р. № 28.

6. Меськов В., Татур Ю. О возможности приобретения гуманитарных компетенций в ВУЗе // Высшее образование в России. – 2006. – № 8. – С. 73-83.
7. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3. – С. 20 – 26.
8. Чугалин А., Боев О., Кринушова А. Качество инженерного образования: мировые тенденции в терминах компетенций // Высшее образование в России. – 2006. – № 8. – С. 9-17.
9. Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 26–31.

In the article the analysis of essence of a new paradigm of the higher education, qualifying and competentive approaches to the higher education is carried out, systems of competences of future expert as bases of creation of perspective system of the higher education and the methodological mechanism on realization of a competentive approach on the basis of definition of the content of preparation of future experts is offered.

Key words: *competence, competence, system of the higher education, standards of the higher education, model of formation of a competentive approach.*

УДК 37.014.6:005.6: [316.647.5] – 057.212

Кривошанка І. В. *

ТОЛЕРАНТНІСТЬ МЕНЕДЖЕРА ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ГУМАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ

У статті розглядається толерантність менеджера освіти як чинник успіху його управлінської діяльності в сучасних умовах. Сформульовані положення щодо гуманізації управління освітою, окреслені психологічні механізми сприйняття, на яких базується діяльність менеджерів, та розкриваються фактори толерантності менеджера освіти.

Ключові слова. *толерантність, ідентифікація, рефлексія, емпатія, менеджер освіти, гуманізація управління.*

Сучасне українське суспільство переживає складний період свого саморозвитку, позначений труднощами перехідного періоду, коли демократичні, гуманістичні цінності утверджуються суперечливо і надто повільно. Це зумовлює падіння моралі, культури взаємин між людьми, криміналізацію суспільних відносин тощо. Значні соціальні суперечності особливо позначаються на молодому поколінні, в свідомості й поведінці якого не виробилися та міцно не закріпилися позитивні установки й мотиви, значущі ціннісні орієнтації.

За таких обставин у край важливим стає виховання в молоді толерантності, утвердження принципів і норм якої є необхідною умовою взаєморозуміння між людьми, взаємодії, злагоди, згуртування і консолідації суспільства. Коректність і толерантність не лише запобігають соціальним конфліктам – вони сприяють гармонійності міжособистісних стосунків, пошуку діалогу з релігійних, національних, мовних, статусних питань [5, с. 82-84]. І це виховне завдання стоїть, насамперед, перед викладачами, які сьогодні повинні переосмислити власну діяльність з погляду толерантності.

Теоретичну основу дослідження проблеми толерантності в управлінні складають філософські ідеї щодо її сутності, суспільної й особистісної значущості (М.Бердяєв, Р.Валітова, Ф.Вейс, У.Джеймс, О.Довгополова, М.Золотухін, І.Кант, П.Кінг, Р.Крісті, В.Лекторський, Ж.-Ж. Руссо, Ж.-П.Сартр, В.Соловйов, М.Уолцер, В.Франкл, Л.Шайгерова, К.Ясперс та ін). В його основу покладені положення гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс); психологічної теорії

* © Кривошанка І. В., 2013